

*Саша Перић**

ПОЛОЖАЈ РАДНИКА У ДОБА НЕОЛИБЕРАЛНЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак

У овом раду анализиране су различите последице процеса глобализације заснованог на моделу неолибералног капитализма, а посебна пажња је посвећена положају радника, смањењу радничких права и изазовима пред којима се данас налази раднички покрет. Глобализација је интерпретирана као комплексна појава која се темељи на прихватању неолибералног политичко-економског модела, а у односу на то и питање положаја радника је третирано као само један од аспеката који је нераскидиво повезан за проблемима као што су степен незапослености, животни стандард, људска права, глобалне интеграције и сл. У циљу испитивања различитих аспеката постојећег политичко-економског и друштвеног система покушало се доћи до закључка у којој мери је тенденција ка генерисању и умножавању неравноправности и сиромаштва инхерентно присутна у капиталистичком систему као таквом, а колико ове појаве постају још израженије са доминацијом неолиберализма на глобалном нивоу. Емпиријски подаци који су разматрани у раду, као и закључци бројних теоретичара, указују на чињеницу да је положај радника у савременом свету све несигурнији, да долази до све убрзанијег друштвеног раслојавања и концентрисања богатства у рукама малог броја људи, и да овај пораст неједнакости на светском нивоу може довести у питање

* Београдска пословна школа, sasaperic@yahoo.com

стабилност, одрживост и моралну оправданост постојећег система.

Кључне речи: раднички покрет, неолиберални капитализам, глобализација, неједнакост, радничка права

1. Увод

Раднички покрет се данас налази на прекретници. Већ деценијама смо сведоци очигледног опадања синдикалног чланства, слабљења утицаја радничких организација, смањивања права радника и повећања степена незапослености чак и у развијеним земљама. Поред свега овога мења се и структура радне снаге, класичне поделе на *blue-collar* и *white-collar* раднике постају превазиђене, флексибилни облици запослења постају све шире распрострањени, а несигурност радног места постаје опште прихваћена појава. Више од двеста година радници широм света су се удруживали ради борбе за боље услове живота и рада, и за стварање праведнијег друштва у целини, а процес глобализације је ставио раднике и радничке организације пред нове изазове. Глобализација представља комплексан феномен чије се последице могу видети у областима политике, економије, друштвених односа, културе, екологије, развоја науке и технологије. Савремени теоретичари интерпретирају процес глобализације на веома различите начине. Тумачења се крећу од апсолутне глорификације, до критичких анализа које покушавају да сагледају и објасне све негативне последице које глобализација у садашњем облику носи са собом. Чак и најжешћи критичари се слажу са тим да овај процес није могуће зауставити, и да то није ни потребно, већ да је неопходно из корена преиспитати принципе на којима он почива и формулисати нове, који би били основа за једну другачију, хуманију, рационалнију и одрживију глобализацију.

Степен неједнакости у савременом свету најбоље изражава податак да 1% светске популације поседује 48% укупног богатства и да се прогнозира да ће до 2016. године овај најбогатији сегмент становништва поседовати 50% светског богатства, односно онолико колико и преосталих 99% попу-

лације.¹ У неким од најмногољуднијих земаља света велики део становништва живи испод границе апсолутног сиромаштва. Забрињавајуће су и статистике које показују проценат становништва који преживљава са мање од 2 долара дневно: Нигерија – 82,2%, Бангладеш – 76,54%, Индија – 60,6%, Пакистан – 50,7%, Индонезија – 43,3%, Алжир – 23,61%, Кина – 18,6%, Боливија – 12,7%, Колумбија – 12%, Македонија – 5,91%.²

Већ из овог насумичног избора земаља лако се уочава да су у питању стотине милиона људи који живе испод онога што би се, по стандардима развијенијих држава, могло сматрати нивоом људског достојанства. Питања сиромаштва и животних услова нераскидиво су повезана са питањем радничких права, а пошто огромну већину светске популације чине радници, односно особе које сопственим физичким или интелектуалним радом зарађују за своју егзистенцију, онда је и разматрање ове проблематике неопходно контекстуализовати у шире друштвене оквире.

Актуелна глобализација је директно повезана са најновијом технолошком и информатичком револуцијом, са убрзаним ширењем канала комуникације и транспорта, са процесима међународне интеграције и са доминацијом неолибералног капиталистичког модела на светском нивоу. Међутим, као последице свега овога јављају се ширење економске неједнакости, друштвено раслојавање и сегментисање, политичка нестабилност, економско-финансијске кризе, еколошке кризе и мноштво других проблема. Идеали савремене цивилизације као што су демократија, стабилност, једнакост и грађанска слобода бивају доведени у питање, а право људи на рад, нормалну зараду и хумане услове живота и рада поново постаје од суштинског значаја. Посматрано у оваквом ширем контексту, борба радника за права везана за запослење представља само један корак ка демократичнијем и праведнијем друштвом у целини. Да би се одговорило на овакве захтеве неопходно је преиспитивање положаја радничких

1 "Wealth: Having it All and Wanting More", Oxfam Issue Briefing, Oxfam International, 2015, p. 2, https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/ib-wealth-having-all-wanting-more-190115-en.pdf

2 "World Development Indicators", World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.2DAY>

организација, ширење области деловања и директно повезивање са другим друштвеним покретима, што са собом повлачи и потребу за новим, флексибилнијим моделима радничког организовања.

2. Друштвено-економски аспекти глобализације и изазови неолиберализма

Глобализација представља врло комплексан процес међународне интеграције у области културе, политике и економије. Иако се ова три аспекта глобализације често анализирају одвојено, свако дубље проучавање неизоставно ће показати међусобну испреплетаност и нераскидиву повезаност ових димензија, као и последице које настају у четвртој димензији – на еколошком плану. Корене глобализације можемо тражити још у Магелановој експедицији, којој је било потребно три године да оплови око света (1519–1522), а развој науке и технологије, као и усавршавање система комуникације, довели су до тога да се данас дужина путовања између било које две тачке на планети мери у часовима, док помоћу сателитске комуникације информације прелазе раздаљине од десетина хиљада километара у року од једне четвртине секунде. Научни развој водио је током историје ка све бржем процесу глобализације, али последње три деценије обележиле су три појаве које су глобализацији дале нови смисао:

1. информатичка и телекомуникациона револуција,
2. распад социјалистичког блока и крај биполарног светског поретка,
3. глобална доминација политичко-економског модела оличеног у неолибералној капиталистичкој демократији.

Док је глобализација своје корене имала у колонијалним и империјалистичким тежњама старих европских држава, савремени модел глобалног повезивања се заснива на једној концептуално другачијој основи, на ономе што се неки аутори називају „Coca-Cola/McDonalds империјализмом”. Покушавајући да сажето објасне развој економско-политичке ситуације током последњих 70 година, Јозеф Халеви и Јанис Вароуфакис су апсолутну америчку доминацију у светским оквирима у периоду након II светског рата поделили на

две фазе. По њима, прва фаза, која је трајала до седамдесетих година, подразумевала је одржавање стабилности на светском нивоу помоћу активног јачања две зоне – европске зоне концентрисане око Немачке и азијске зоне концентрисане око Јапана – које су биле зависне од САД и које су служиле за амортизовање флукуација у светској економији и одржавање стабилности долара. Друга фаза, која је почела средином седамдесетих година XX века, заснивала се на радикалном редефинисању глобалног финансијског система. Ово је подразумевало трансформацију светске економије у периферију из које ће САД увозити огромне количине добара, без велике бриге о регулисању платног биланса. У основи, САД свој дефицит према остатку света плаћају издавањем обвезница и привлачењем капитала преко берзи вредносних папира. На овај начин САД се снабдевају робом по неинфлаторним ценама не морајући при том да брину о свом дефициту, пошто у ствари приморавају све остале земље света да финансирају тај дефицит. Да би што сликовитије описали овакву геополитичку ситуацију, аутори су упоредили САД са Минотауром, чудовиштем из античке грчке митологије, коме су сваке године приношене људске жртве да би се утолила његова глад и умирили богови.³

Потпуна глобална доминација овог модела, међутим, била је могућа тек са распадом социјалистичког блока. У историјском смислу, последње две деценије XX века представљају крај биполарно организованог света са јасном поделом на капиталистички и социјалистички блок. Процес дезинтеграције и војног и економског слабљења социјалистичких земаља трајао је дуже времена, а кулминацију је доживео између 1989. и 1991. године падом Берлинског зида, расформирањем СССР-а, Варшавског пакта и СФРЈ-а. За разлику од Европе где је крај социјалистичког система у већини земаља био изненадан, а транзициони процес радикалан и вођен идејом „шок терапије”, у Кини и још неким земљама Азије и Африке ова трансформација је имала знатно спорији и неприметнији ток. Крај Хладног рата и крах земаља „другог света” многи су погрешно протумачили и као слом једне идеје, која је макар номинално повезивала све ове државе,

3 Joseph Halevi, Yanis Varoufakis, “The Global Minotaur”, *Monthly Review*, New York, vol. 55, no. 3, 2003.

па је тако амерички теоретичар Френсис Фукујама у својој чувеној књизи „Крај историје и последњи човек” (1992) помпезно закључио да се тадашња политичка дешавања могу схватити као „крај историје као такве... односно као крајња тачка идеолошке еволуције човечанства и универзализација западне либералне демократије као финалне форме људске владавине.”⁴ Светска дешавања су врло брзо демантовала ову теорију, јер иако је неолиберална концепција полако али сигурно постајала апсолутно доминантна у свету, политичким и војним конфликтима се није називао крај. Штавише, данас економске, финансијске, енергетске и еколошке кризе, као и ратови и политичка нестабилност доводе у питање дугорочну одрживост постојећег система.

Капитализам је током историје осцилирао од форме која у великој мери тежи ка социјализму, до либералнијих облика који се залажу за што већу слободу тржишта и што мање интервенција од стране државе. Данашњи облик капитализма, који се најчешће дефинише као неолиберализам, представља вероватно до сада најекстремнију варијанту либареализације тржишних односа у оквиру капиталистичке економије. Либерализам подразумева слободу тржишта да се саморегулише, уз претпоставку да ће минимализација уплитања државе у економске односе довести до оптималне расподеле ресурса у друштву, максималног активирања укупних људских потенцијала, прогреса и просперитета, а све то уз помоћ онога што је још Адам Смит назвао „невидљивом руком тржишта”. Ако покушамо да сагледамо ситуацију из нешто шире перспективе, врло лако можемо уочити парадоксалност чињенице да је хиљаде година развоја цивилизације и науке довело до тога да данас као људска раса сматрамо да је оптималан модел на коме треба да организујемо комплетно друштво, не онај који се заснива на интелигентном, искуственом и етичком координисању људских активности, већ онај који верује у ирационалне способности једног апстрактног и хазардног система какво је тржиште.

Интересантно је да критику капитализма не морамо тражити међу противницима овог система, јер чак и код неких од најугледнијих теоретичара либерализма проналази-

4 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York, 1992.

мо запажања која преиспитују основне принципе оваквог начина организовања. Тако је још Џон Стјуарт Мил, један од најзначајнијих енглеских мислилаца XIX века писао: „Признајем да нисам очаран идеалом живота који заступају они који мисле да је нормално стање људских бића борба за напредовање, и да су саплитање, лактање, гурање и гажење једних по другима, који сачињавају постојећи облик друштвеног живота, најпожељнији облици функционисања за људски род.”⁵ Сличну мисао изрекао је у XX веку Џон Мајнард Кејнс: „Капитализам је запањујуће веровање да ће најопакими међу људима чинити најопакиме ствари и да ће то довести до највећег добра за све... Капитализам није успех. Он није интелигентан, није леп, није праведан, није моралан и не испуњава очекивања. Укратко, ми га не волимо и полако почињемо да га презиремо. Али када се питамо шта би могли да ставимо на његово место веома смо збуњени.”⁶

Ипак, сам принцип потпуног либерализма у оквиру капиталистичког система представља у суштини мит, зато што је досадашња историја показала да одређени облик контроле и координације мора да постоји, при чему та контрола може да поприми различите облике. Савремени модел само уграђује тенденције ка интернационализацији пословања у капиталистички систем на тај начин што дерегулацијом на националном нивоу и јачањем међународних финансијских институција контролу пребацује на интернационални ниво. Ово доводи до још веће концентрације капитала и веће неједнакости и експлоатације на глобалном нивоу зато што државе и поред своје иманентне карактеристике да фаворизују оне слојеве који поседују економску и социјалну моћ ипак имају обавезу да штите друштвену стабилност и основна права свих својих грађана, док су корпорације и међународне финансијске институције деперсонализоване и имају једино обавезу очувања профитабилности. Идеологија либерализма је управо због овога довела до оштрих напада на институцију државе, као фактора очувања националних интереса и интереса већине грађана.⁷ О слабљењу моћи државе и порасту

5 William J. Barber, *A History of Economic Thought*, Wesleyan University Press, Middletown, CT, 2009, p. 102

6 John Maynard Keynes, “National Self-Sufficiency”, *The Yale Review*, Vol.22, 1933.

7 Јован Б. Душанић, *Економија постмодерне*, Досије студио, Београд, стр. 94, 2014.

моћи великих корпорација најбоље говори чињеница да од 100 највећих светских економија само 49 представљају државе, док су 51 корпорације, а да је већ 1997. године Бил Гејтс, тада најбогатији човек света, увећао је своју нето вредност за 18 милијарди долара, што је приближно било једнако укупним примањима 11 милиона становника Зимбабвеа те исте године.⁸ Богатство у власништву 80 тренутно најимућнијих људи на планети еквивалентно је средствима која поседује сиромашнија половина светске популације, односно 3,5 милијарди људи.⁹

Концепт „државе благостања”, који се појавио у првој половини XX века и који је био широко прихваћен у развијеним државама у периоду након II светског рата, већ дуго времена се налази у опадању. Држава благостања је подразумевала поштовање људских слобода, демократичност, социјални мир и тежњу ка напретку друштва у целини, а са одбацивањем ове парадигме и усвајањем новог, неолибералног приступа, тржиште све више преузима од државе улогу координационог механизма. Основни циљеви постају профитабилност и економски раст, чиме се у великој мери одбацује пређашња одговорност за друштвену репродукцију са свим својим базичним вредностима. Жужа Ферге објашњава ово као одбацивање идеје интегрисаног друштва, а суштину оваквих тенденција дефинише као *индивидуализацију друштвеног*.¹⁰ По њој је у систему државе благостања констелација моћи била је подељена између три актера – тржишта, државе и цивилног друштва, при чему су у условима макар делимичне демократије ови актери могли да контролишу и ограничавају једни друге. Са наступањем нове парадигме, које се дешава у контексту глобализације економије, долази до нарушавања ове равнотеже на светском нивоу. Међународне управљачке институције и међународно цивилно друштво представљају недовољно развијене (а у неким сферама и не-

8 David C. Korten, “The Post-Corporate World: Life After Capitalism”, *Feasta Review 1*, Foundation for the Economics of Sustainability, Dublin, p. 5, 1999.

9 “Wealth: Having it All and Wanting More”, Oxfam Issue Briefing, Oxfam International, 2015, p. 3, https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/ib-wealth-having-all-wanting-more-190115-en.pdf

10 Zsuzsa Ferge, “The Central European Perspective on the Social Quality of Europe”, у: Beck W., van der Maesen L., Walker A. (ed.): *The Social Quality of Europe*, Kluwer Law International, p. 2, 1997.

постојеће) супарнике глобалног капитала. Логика плуралистичког друштва на овај начин бива нарушена услед доминације једног актера над друга два.¹¹

Јаз између богатих и сиромашних земаља се повећава, а многе државе имају све мање шансе да сустигну развијене. Међународне финансијске институције координишу светску економију на начин који омогућава оним државама и појединцима који поседују највише моћи и богатства да очувају своју позицију у односу на друге. Националне привреде мање развијених земаља тада попримају такмичарски карактер и у циљу достизања конкурентности на међународном нивоу започињу процесе тржишне дерегулације, смањења социјалне заштите и либерализације регулативе везане за права радника. Све ово за последицу има умножавање несигурних и незаштићених послова, пораст броја сиромашних радника са ниским примањима и све масовнију дугорочну незапосленост. Бесплатно образовање и здравствене услуге, као и пензионо и социјално осигурање, који су раније представљали подразумеване елементе друштвеног система (како у многим развијеним капиталистичким земљама, тако и у социјалистичким земљама), са појавом неолиберализма и транзиције постају све ређи. Државе бивају принуђене да прочисте своје пореске политике да би се ослободиле солидарних и реди-стрибутивних компоненти. Фрагментација друштва се проширује у различитим правцима, па се тако, између осталог, стварају и вештачки антагонизми између образованих и необразованих, држављана и имиграната, младих и старих, зато што се ове групе доживљавају као међусобно конкурентне. Прихватање оваквих стандарда је посебно очигледно у земљама у транзицији, где се ова идеологија усваја још брже и агресивније него у западној Европи. Разлози за ово су вишеструки, а могу се тражити у вишем нивоу спољног дуга код ових земаља, у притисцима међународних финансијских институција и у недовољној развијености цивилног друштва, које још није развило стратегије борбе за основна људска права у новом систему.¹²

11 Ibid., p. 3

12 Ibidem, p. 11.

Да би се потпуније сагледале последице ових промена потребно је анализирати и трансформације до којих долази у структури друштва. Марксистичка подела друштва на класе данас делује превазиђено, зато што флексибилност и адаптабилност савременог светског система има за последицу знатно сложенију друштвену стратификацију. Испреплетаност различитих класа и слојева друштва доводи до тога да је веома тешко прецизно дефинисати друштвене целине које би унутар себе поседовале релативно компактне комплексе вредности, циљева, карактеристика и позиција. И поред тога, многи теоретичари се и даље ослањају на стару терминологију која класе узима као основу за објашњавање структуре друштва. Анализирајући друштвену пирамиду, Дејвид Роткоп појединце који се налазе на самом врху назива „надкласом”, дефинишући је као 6.000 најутицајнијих људи из читавог света који контролишу међународне финансијске институције, мултинационалне корпорације, глобалне медијске куће и најважније позиције у најмоћнијим владама света.¹³ Франк Депе, са друге стране, говорећи о поделама до којих долази у радничкој класи, дефинише савремени капитализам као „веома динамичан економски и друштвени систем који доводи до реструктурирања радничке класе: у хоризонталној димензији, путем превазилажења националних граница, и у вертикалној димензији, путем хијерархијског сегментисања друштва”.¹⁴ По њему се одмах испод врха друштвене пирамиде налазе делови средње класе са вишим примањима и „аристократски” радници са вишим квалификацијама, који се најчешће налазе у услужном сектору информација и технологије. Ову групу радника Роберт Рајх назива „аналитичарима симбола”, описујући их као људе који углавном прате стил живота средње класе и подржавају неолибералну идеологију и политику, иако често усвајају неке идеје прогресивних друштвених покрета као што су феминизам, екологија или покрет против расне дискриминације.¹⁵ Испод овога се

13 Devan Pillay, “Economy, ecology and the natural limits to growth”, у: Serrano M., Xhafa E., Fichter M. (Ed.), *Trade Unions and the Global Crisis: Labour's Visions, Strategies and Responses*, International Labour Office, Geneva, 2011.

14 Frank Deppe, *The Future of Working Class in the 21st Century*, 2003, http://www.wissentransfer.info/nc/neue_betraege_termine/detail/artikel/the-future-of-the-working-class-in-the-21st-century/

15 Ibidem.

налази индустријска радничка класа, која је значајно опала по бројности током последњих неколико деценија, а затим и класа неквалификованих и ниско плаћених радника, који често немају стално запослење. Многи аутори наводе и маргиналну класу која се налази на самом дну, која је осуђена на репродукцију ван званичног система рада и која се ослања на такозвани неформални сектор. Ову класу карактеришу дугорочна незапосленост, сиромаштво, социјална изолација и маргинализованост у односу на већи део политичких и друштвених токова.¹⁶ И поред свега овога, чини се да дефинисање различитих класа данас има само ограничен значај и да је потребно остати отворен за шире и флексибилније моделе интерпретације, који би били у стању потпуније да објасне сложеност друштвено-политичког тренутка.

Анализирање друштвене стратификације може нам, међутим, помоћи да увидимо колико су неки од темељних принципа и вредности модерне цивилизације релативизовани током последњих неколико деценија. Ове принципе и вредности можемо пронаћи у *Општој декларацији о људским правима* коју је 1948. године усвојила Генерална скупштина УН, а међу њима се издвајају: тежња за мирним решавањем сукоба, рат против сиромаштва, право на личну слободу, демократски поредак и образовање. Поред права сваког човека на слободу и безбедност, декларација дефинише и основне елементе правног поретка у коме ће сви грађани бити третирани равноправно, као и опште право на социјалну заштиту и школовање.¹⁷

16 Слободан Миладиновић, “Декласирани или на маргини друштвене структуре?”, *Социолошки преглед*, vol. XLVIII, no. 1, , стр. 41-68, 2014.

17 *The Universal Declaration of Human Rights*, 1948: <http://www.un.org/en/documents/udhr/> За разматрање положаја и права радника посебно су битни следећи чланови декларације:

Члан 23.

Свако има право на рад, на слободан избор запослења, на правичне и прихватљиве услове рада и на заштиту од незапослености.

Свако, без икакве разлике, има право на једнаку плату за једнак рад.

Свако ко ради има право на праведну и задовољавајућу накнаду која њему и његовој породици обезбеђује егзистенцију која одговара људском достојанству и која ће, ако буде потребно, бити употпуњена другим средствима социјалне заштите.

Међутим, 67 година после доношења ове Декларације изгледа да је по многим питањима процес почео да се одвија уназад. Нова глобална парадигма прихвата незапосленост и сиромаштво као нормалне делове људског стања. Сиромаштво више не представља скандал, чак ни сиромаштво усред изобилја. Критикујући савремене економисте, Јанис Вароуфакис показује како су њихови компликовани финансијски модели покушавали да замаскирају неизвесност финансијских тржишта уз концепте као што је „ризик без ризика”, али нису успели да објасне појаву незапослености која се није смањивала са економским растом, па су је тако једноставно прозвали „природном стопом незапослености”. Ова нова етикета као да је укинула потребу објашњавања незапослености, проглашавајући је природном појавом. Ово је само једна од контрадикторности капиталистичког система, ког карактеришу „истовремена способност за произвођење масовног богатства и неподношљивог сиромаштва, великих нових слобода и најгорих облика ропства.”¹⁸

Примери за ово последње постоје како у метафоричном, тако и у буквалном смислу. Истраживања су показала да се данас око 27 милиона људи широм света налази у ситуацији дужничког ропства и уговорног ропства.¹⁹ Ако анализирамо, на пример, Катар као државу са највишим приходима по глави становника у свету, видећемо да огроман део економије

Свако има право да оснива и да ступи у синдикат ради заштите својих интереса.

Члан 24.

Свако има право на одмор и разоноду, укључујући разумно ограничење радног времена и повремено плаћени одмор.

Члан 25.

Свако има право на животни стандард који обезбеђује здравље и благостање, његово и његове породице, укључујући храну, одећу, стан и лекарску негу и потребне социјалне службе, као и право на осигурање у случају незапослености, болести, инвалидности, удовиштва, старости или других случајева губљења средстава за издржавање услед околности независних од његове воље.

18 Yanis Varoufakis, *The Global Minotaur: America, Europe and the Future of the Global Economy*, Zed Books, London, New York, p. 18, 2013.

19 Jeffrey Harrod, Robert O'Brien (ed.), *Global Unions? – Theory and Strategies of Organized Labour in the Global Political Economy*, Routledge, London, New York, p. 10, 2002.

зависи од радника имиграната, при чему велики број физичких радника долази из најсиромашнијих делова Пакистана, Непала, Бангладеша, Индије и Филипина. У потрази за пословима који би им омогућили да издржавају своје породице у земљама из којих долазе, ови радници често завршавају у незавидној ситуацији, у којој послодавци заплењују њихове пасоше, а они постају приморани да раде исцрпљујући дуге радне смене, без слободних дана, и да живе у потпуно нехуманим условима колективних смештаја, без слободе кретања у земљи или изласка из ње док год им послодавац то не одобри. Кршење основних људских права се дешава и у другим државама Блиског истока, као на пример у Саудијској Арабији, при чему то не спречава САД и земље Европске Уније да овакве државе посматрају као своје блиске партнере и да са њима одржавају стратешку сарадњу у циљу постизања економске и политичке користи.

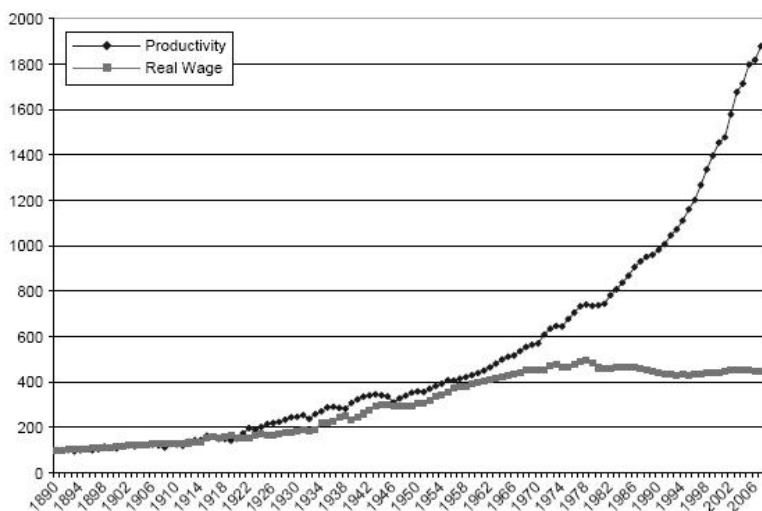
Мултинационалне компаније из развијених земаља сарађују понекад у неразвијеним земљама са организацијама које користе робове или пак добровољне раднике који раде у ужасним условима, често у нехигијенском или небезбедном окружењу, са исцрпљујуће дугим радним временом, а све то за плату од једног долара дневно.²⁰ Једини начин за трајно елиминисање оваквог експлоатисања, коришћења дечије радне снаге и укидања основних људских слобода, било би доношење одређене обавезујуће правне регулативе на међународном нивоу која би заштитила макар основна права радника у читавом свету, али овако нешто није на помолу у некој ближој будућности.

Радници и обични људи представљају главне губитнике процеса глобализације. Научни прогрес је довео до усавршавања производње и процвата глобалне економије, али механизам капиталистичког система доделио је радницима само минималан део плодова овог напретка, концентришући капитал и моћ све више у рукама неколицине. Економиста Ричард Вулф показао је да чак и кејнзијанске промене у америчкој економији нису довеле до суштинске промене односа између капитала и рада, већ су током историје само служи-

20 Gary Chartier, "Sweatshops, Labor Rights and Competitive Advantage", *Oregon Review of International Law*, vol. 10, p. 149, 2008.

ле као привремени стабилизатори у ситуацијама већих економских криза, када би уобичајени циклус успона и падова искакао из нормале и угрожавао стабилност самог система. Упоредивање раста продуктивности и реалних надница у производњи током последњих 120 година лако може показати диспропорционалност између ове две категорије:²¹

Слика 1. Индексирани раст продуктивности и реалних надница по сату, у производној индустрији САД, 1890-2006 (Црна линија означава продуктивност, а сива реалне наднице)

Са претходне слике лако можемо уочити следеће: иако је реална надница по сату порасла у посматраном периоду, њен раст није пратио раст продуктивности, посебно не од 1970-их година када неолиберална парадигма постаје доминантна у САД-у. Узрок ове неравномерности лежи у комодификацији рада, којом се у моделу капиталистичке производње људски рад поставља у позицију робе, која се као и свака друга роба може продавати и куповати на тржишту, при чему се цена рада одређује на основу односа понуде и потражње. Са оваквом формулацијом постаје јасно да радници губе право на учествовање у подели профита или у најбољу руку добијају мрвице од читавог колача, чиме се купује

21 Richard D. Wolff, *The Keynesian Revival: a Marxian Critique*, 2010, <http://rdwolff.com/content/keynesian-revival-marxian-critique>

њихова лојалност. Међутим, изједначавање тржишта рада са тржиштем производа и финансијским тржиштем могуће је само док постоји општи социјални консензус око тог питања. Анализирајући закон тржишта Емил Пуже наводи да „ако је на тржишту гомила кромпира, они ће бити јефтинији, а ако их је мало, цена ће расти. Исто важи и за раднике: њихова надница варира у односу на обиље или недостатак радне снаге... Овај немилосрдни аргумент апсурдне логике може се прихватити као исправан све док се радник сматра робом, све док је као врећа кромпира пасиван и инертан.”²² Раднички покрет је током историје успевао да се избори за одређена права радника, са мањим или већим успехом, у зависности од тога колико је одлучно наступао и колико је јаку базу имао. Слабљење радничког покрета било је великим делом условљено, између осталог, деполитизацијом синдиката и одрицањем од ширих друштвених циљева. Може се уочити да је слабљење положаја радника на светском нивоу текло паралелно са економским и политичким слабљењем социјалистичког блока током 1970-их и 1980-их. Крајем осамдесетих година припремале су се значајне промене на светској политичко-економској сцени. Френсис Фукујама је у свом чланку из 1989. године предвиђао крај историје, совјетски председник Михаил Горбачев је 1988. године у свом говору у УН употребио фразу *нови светски поредак*, коју је поновио и амерички председник Џорџ Буш Старији у свом обраћању Конгресу 11. септембра 1990. године (додуше, вероватно са мало другачијом визијом тога како би тај нови поредак требало да изгледа). Распад социјалистичког блока убрзао је погоршавање положаја радника широм света. Чак и у европским земљама са најразвијеним социјалним правима од тада долази до постепеног слабљења солидарног принципа и до доминације суровог закона тржишта. Може се претпоставити да су чак и дисфункционални системи који су постојали у социјалистичким државама, са својим принципом релативне једнакости (макар и у сиромаштву) представљали једну врсту претње стабилности владајућим структурама у капиталистичким земљама. У страху од ширег незадовољства и

22 Емил Пуже, *Директна акција*, Центар за либертерске студије, Београд, стр. 5, 2005.

нарушавања социјалног мира, владе западних земаља морале су да ограничавају могућности за капиталистичку експлоатацију и да обезбеде одређена права радничкој класи, али са сломом социјалистичког блока и настанком униполарног светског поретка, нестају спољашње претње капиталистичком поретку и радничка права постају од другоразредног значаја.

Развој глобалне економије пратио је оштар контраст у начинима на које су капитал и рад добијали право да прелазе националне границе. Доктрина неолиберализма у ствари је веома селективна у својим тенденцијама ка либерализацији, па је по њој потребно да се оствари тренутна и потпуна слобода кретања капитала, док рад треба да буде ограничен унутар државних граница.²³ Да бисмо разумели логику која стоји иза овога, довољно је само да замислимо како се границе најразвијенијих земаља отварају за десетине и стотине милиона емиграната који добијају право да се такмиче на тржишту рада потпуно равноправно са постојећим држављанима тих земаља и лако можемо схватити колико би снажне потресе изазвала оваква промена. Либерализација тржишта рада не подразумева, у ствари, слободу кретања рада (односно радника), већ дерегулацију радног права, укидање права радника на организовање, колективно преговарање и социјалну заштиту, и слободу послодаваца да дефинишу услове рада по својим потребама.

Захтеви за повећаном флексибилношћу тржишта рада постају с временом све гласнији, а разни менаџмент гуруи убеђују младе људе да је стабилно запослење са пуним радним временом луксуз који не могу очекивати у овом „врлом новом свету”. Овакви захтеви се све више базирају на претњама уместо на обећањима, а смањење плата, интензификација рада и елиминисање утицаја синдиката, проглашавају се нужним у циљу избегавања катастрофа и рецесија, а не у циљу достизања већег просперитета. Са друге стране, приметна је парадоксална тежња компанија за изградњом све веће лојалности код својих радника, који треба да се поистовете са предузећем у ком раде, да посвете велике количине времена и енергије свом послу, а све то у циљу повећања про-

23 Roberto Mangabeira Unger, Carlos Salinas de Gortari, “The Market Turn Without Neoliberalism”, *Challenge*, vol. 42, no. 1, p. 20, January/February 1999.

дуктивности, ефикасности и профитабилности компаније, која не узвраћа реципрочно ову лојалност и не обећава било какву дугорочну сигурност тим истим радницима.²⁴

3. Одрживост постојећег система

Крајем XX века, по први пут после више деценија, поново је постало легитимно да се промовише незапосленост зарад повећавања продуктивности, да се у циљу повећања плата руководилаца и профита акционара отпушта и смањује радна снага, да се ризикује здравље, сигурност и еколошке опасности ради краткорочних финансијских резултата.²⁵ У готово свим земљама света дошло је до значајног повећања разлика у приходима, све раширенијег сиромаштва, незапослености, дехуманизације рада, смањивања права радника, социјалне несигурности, неизвесности запослења, класног раслојавања друштва, све раширеније појаве неформалног запослења у сивој и црној економији, повећања задужености на индивидуалном и националном нивоу... Томас Поге наводи да готово 2,5 милијарди људи на свету живи у екстремном сиромаштву, без задовољених основних потреба исхране, безбедне воде за пиће, елементарних санитарних услова, адекватног пребивалишта, основне здравствене заштите и писмености. Трећина свих смрти на планети узоркована је управо сиромаштвом, односно неухрањеношћу или болестима које се лако могу спречити или лечити у нормалним условима. Сиромаштво представља узрок смрти око 18 милиона људи годишње, при чему више од 10 милиона чине деца млађа од 5 година. Колико год да су ове цифре шокантне, још више је забрињавајућа процена да би свега 1% укупних годишњих прихода развијених земаља света био довољан за потпуно искорењивање екстремног сиромаштва, а да се при том никакви значајнији кораци не предузимају у том правцу.²⁶

24 Louise Amoore, "Work, production and social relations", у: Harrod J., O'Brien R. (ed.), *Global Unions? – Theory and Strategies of Organized Labour in the Global Political Economy*, Routledge, London and New York, p. 46, 2002.

25 Jeffrey Harrod, Robert O'Brien (ed.), *Global Unions? – Theory and Strategies of Organized Labour in the Global Political Economy*, Routledge, London, New York, p. 11, 2002.

26 Jeffrey Harrod, Robert O'Brien (ed.), *Global Unions? – Theory and Strategies of Organized Labour in the Global Political Economy*, Routledge, London, New York, p. 11, 2002.

Чак ни Светска финансијска криза из 2007/2008. године није пореметила неолиберални глобални поредак, а владе и званични теоретичари су покушали да објасне крах не као последицу неодрживих финансијских конструкција, већ као резултат нерационалне потрошње обичних грађана, који су потом били принуђени да путем штедње плате краткорочне и дугорочне ефекте ове кризе и рецесије која је уследила. Иако многи еминентни економисти истичу да се већина земаља још увек није опоравила од те кризе, званични ставови влада и међународних финансијских институција упорно понављају да је све поново у нормали и да не постоји потреба за озбиљнијим преиспитивањем начина функционисања постојећег економског и финансијског модела. Криза је, међутим, отворила важна питања о одрживости постојећег система. Сваки систем који није у стању да оствари дугорочну кохезију између свих својих саставних елемената, као ни да функционише стабилно у односу на своје окружење, нужно је подложен ентропији и дезинтеграцији. Неолиберални глобални систем је конструисан тако да репродукује неједнакост и сукобљава различите друштвене групације које егзистирају унутар њега, док у односу на екосистем који га окружује делује разарајуће, са механизмима адаптације који функционишу са огромним закашњењем. Једино што се може закључити јесте да је неопходна радикална промена оваквог система, промена која би била заснована на општеприхваћеним вредностима правде, једнакости, слободе и одрживости.

Литература

- Amoore, Louise, "Work, production and social relations", у: Harrod J., O'Brien R. (Ed.), *Global Unions? – Theory and Strategies of Organized Labour in the Global Political Economy*, Routledge, London, New York, 2002.
- Barber, William J., *A History of Economic Thought*, Wesleyan University Press, Middletown, CT, 2009.
- Chartier, Gary, "Sweatshops, Labor Rights and Competitive Advantage", *Oregon Review of International Law*, vol. 10, 2008.
- Deppe, Frank, *The Future of Working Class in the 21st Century*, 2003, http://www.wissentransfer.info/nc/neue_beitraege_ter

mine/detail/artikel/the-future-of-the-working-class-in-the-21st-century/

- Ferge, Zsuzsa, "The Central European Perspective on the Social Quality of Europe", у: Beck W., van der Maesen L., Walker A. (Ed.): *The Social Quality of Europe*, Kluwer Law International, 1997.
- Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York, 1992.
- Halevi, Joseph and Yanis Varoufakis, "The Global Minotaur", *Monthly Review*, vol. 55, no. 3, New York, 2003.
- Harrod, Jeffrey and Robert O'Brien (ed.), *Global Unions? – Theory and Strategies of Organized Labour in the Global Political Economy*, Routledge, London, New York, 2002.
- Keynes, John Maynard, "National Self-Sufficiency", *The Yale Review*, Vol. 22, 1933.
- Korten, David C., "The Post-Corporate World: Life After Capitalism", *Feasta Review I*, Foundation for the Economics of Sustainability, Dublin, 1999.
- Душанић, Јован Б., *Економија постмодерне*, Досије студио, Београд, 2014.
- Миладиновић, Слободан, „Декласирани или на маргини друштвене структуре?“, *Социолошки преглед*, vol. XLVIII, no. 1, 2014.
- Пуџе, Емил, *Директна акција*, Центар за либертерске студије, Београд, 2005
- Pillay, Devan, "Economy, Ecology and the Natural Limits to Growth", у: Serrano M., Xhafa E., Fichter M. (ed.), *Trade Unions and the Global Crisis: Labour's Visions, Strategies and Responses*, International Labour Office, Geneva, 2011.
- Pogge, Thomas W., *World Poverty and Human Rights*, Polity Press, Oxford, 2008.
- Serrano, Melisa, Edlira Xhafa and Michael Fichter (ed.), *Trade Unions and the Global Crisis: Labour's Visions, Strategies and Responses*, International Labour Office, Geneva, 2011.
- Unger, Roberto Mangabeira and Carlos Salinas de Gortari, "The Market Turn Without Neoliberalism", *Challenge*, vol. 42, no. 1, January/February 1999.
- The Universal Declaration of Human Rights*, 1948: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>

Varoufakis, Yanis, *The Global Minotaur: America, Europe and the Future of the Global Economy*, Zed Books, London & New York, 2013.

Wealth: Having it All and Wanting More, Oxfam Issue Briefing, Oxfam International, 2015, https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/ib-wealth-having-all-wanting-more-190115-en.pdf

Wolff, Richard D., *The Keynesian Revival: a Marxian Critique*, 2010, <http://rdwolff.com/content/keynesian-revival-marxian-critique>

World Development Indicators, World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.2DAY>

Sasa Peric

THE POSITION OF WORKERS IN THE ERA OF NEOLIBERAL GLOBALIZATION

Resume

This paper analyzes different consequences of the process of globalization which is based on the model of neoliberal capitalism, with special attention being paid to the position of workers, reduction of labour rights and challenges that the labour movement faces today. By examining various aspects of the existing political, economic and social system we tried to see to what extent is the tendency for generating and multiplying inequality and poverty inherently present in the capitalist system as such, and how much does the prevalence of neoliberalism on a global level enhance this tendency. Globalization is a complex and multi-layered process of international integration centered around the basic principles of neoliberal economic and political paradigm, and different implications of such a process are intrinsically connected. The change in the position of workers worldwide is only one of these implications, and others that are closely related to it are: growing inequality, hunger, unemployment, curtailment of certain human rights, social insecurity etc. With the emergence of the neoliberal model from the 1970s, and especially after the fall of the Berlin Wall and dissolution of the Eastern Bloc, many

of the labour rights that existed both in welfare states and in socialist countries started to disappear. Unemployment started to be regarded as a natural phenomenon, long-term employment with full benefits became an exception rather than a rule in most of the world countries, and general tendency towards liberalization significantly diminished the mechanisms that were protecting labour rights on the state level. The withdrawal of the state from many areas of social provision has led to the amplification of internal inconsistencies of the capitalist system, increasing stratification of society and rapid concentration of wealth and power in the hands of small number of people. This paper analyzes these tendencies by examining various empirical data, as well as theoretical models postulated by scientists from different fields, and tries to draw attention to some of the most destructive implications of neoliberal globalization, especially the disempowerment of workers which directly affects the majority of the world population. The distinct propensity of the existing world system towards instability – economic, political, social, environmental – puts in question its long-term sustainability and moral justifiability.

Keywords: labour movement, neoliberal capitalism, globalization, inequality, labour rights.